कक्षा – द्वादशी

संस्कृतम् (केन्द्रिकम्) - (322)

आदर्शप्रश्नपत्रम् – 2018-19

समयः – होरात्रयम् **पूर्णाङ्काः 100**

निर्देशाः -

अस्मिन् प्रश्नपत्रे चत्वारः खण्डाः सन्ति -

खण्डः (क) अपठितांशावबोधनम्	- 10 अङ्काः
खण्डः (ख) रचनात्मककार्यम्	- 15 अङ्काः
खण्डः (ग) अनुप्रयुक्तव्याकरणम्	- 30 अङ्काः
खण्डः (घ) I. पठितांशावबोधनम्	- 35 अङ्काः
II. संस्कृत-साहित्येतिहास-परिचयः	- 10 अङ्काः

भाग – क

अपठितांशावबोधनम्

1.	**अधोलिखितं गद्यांशं पठित्वा प्रदत्तप्रश्नानामुत्तराणि संस्कृतेन लिखत -** मानवमात्रस्य जीवनं सार्थकीकर्तुं शिक्षायाः महती भूमिका भवति । शिक्षां विना मनुष्यः पशुतुल्यः भवति । शिक्षया एव मानवस्य ज्ञानचक्षुषः उन्मीलनं भवति, सः उचितानुचितज्ञानं प्राप्नोति, कर्तव्याकर्तव्यविवेकं च लभते । अत एव समाजेन सह सर्वकारेणापि शिक्षायाः उपरि विशिष्टम् अवधानं दीयते । "शिक्षायाः अधिकारः (Right to Education) मौलिकाधिकाररूपेण घोषितः अस्ति । सर्वेऽपि बालकाः बालिकाश्च विद्यालयं नेतव्याः तत्र च तेभ्यः शिक्षा प्रदातव्या । विद्यालयं गत्वा छात्राः न केवलं पुस्तकीयं ज्ञानं लभन्ते, अपि तु व्यावहारिकजीवने तस्य ज्ञानस्य कथम् उपयोगः विधेयः इत्यपि जानन्ति । अत एव अस्माभिः सर्वैः एव मिलित्वा प्रयतितव्यम् यत् कोऽपि बालकः काऽपि बालिका वा शिक्षायाः प्रकाशात् वञ्चिता न भवेत् ।	10
	प्रश्नाः **अ. एकपदेन उत्तरत - (केवलं प्रश्नचतुष्टयम्)** (i) शिक्षां विना मनुष्यः कीदृशः भवति? (ii) कः मौलिकाधिकाररूपेण घोषितः? (iii) कया मानवस्य ज्ञानचक्षुषः उन्मीलनं भवति? (iv) सर्वकारेण शिक्षायाः उपरि किं दीयते? (v) कस्य जीवनं सार्थकीकर्तुं शिक्षायाः महती भूमिका भवति?	½ × 4=2

	आ. पूर्णवाक्येन उत्तरत - (केवलं प्रश्नद्वयम्) (i) छात्राः विद्यालयं गत्वा किं जानन्ति? (ii) सर्वैः कथं प्रयतितव्यम्? (iii) शिक्षया मानवः किं लभते?	2×2=4
	इ. यथानिर्देशम् प्रश्नान् उत्तरत - (केवलं प्रश्नचतुष्टयम्) (i) "सः उचितानुचितं ज्ञानं प्राप्नोति" इत्यस्मिन् वाक्ये 'सः' इति सर्वनामपदं कस्मै प्रयुक्तम्? (ii) "तत्र च तेभ्यः शिक्षा प्रदातव्या" इत्यस्मिन् वाक्ये किं क्रियापदम्? (iii) "पुस्तकीयं ज्ञानम्" इत्यनयोः पदयोः किं विशेषणपदम्? (iv) "उद्घाटनम्" इति पदस्य समानार्थकपदं गद्यांशात् चित्वा लिखत । (v) "सैद्धान्तिकम्" इति पदस्य विलोमपदं गद्यांशात् चित्वा लिखत ।	½×4=2
	ई अनुच्छेदस्यास्य कृते समुचितं शीर्षकं लिखत ।	2
	खण्डः - ख **रचनात्मककार्यम् 15 अङ्काः**	
2.	**एकादशकक्षायां पठनार्थं के विषयाः गृहीताः इति विषयिणीं जिज्ञासां शमयितुं मित्रं प्रति लिखिते पत्रे मञ्जूषातः पदानि गृहीत्वा रिक्तस्थानानि प्रपूर्य पत्रं पुनः लिखत -** प्रियमित्र अभिनव ! सप्रेम नमः । भवतः (i) .... प्राप्तम् । भवता पृष्टं यत् मया एकादशकक्षायां पठनार्थं के के विषयाः (ii)..................... ? मित्र ! बाल्यकालादेव मम (iii) .... कलासङ्काये विद्यते । तत्रापि (iv) .... मह्यम् अतीव रोचते । अत एव भाषाद्वयं मया....................., हिन्दी (vi) .... च । एतदतिरिक्तं राजनीतिशास्त्रम् इतिहासं (vii)................. च वैकल्पिकविषयरूपेण गृहीतं मया । भवतः रुचिः (viii) .... आसीत् । भवान् तत्र (ix)............... गृहीतवान् जीवविज्ञानं वा ? पत्रोत्तरेण स्वविषये सूचयतु । (x) .... चरणयोः मे प्रणतिः निवेदनीया । भवतः मित्रम् सुधांशुः **मञ्जूषा -** पित्रोः, पत्रम्, गणितम्, अभिरुचिः, भाषा, गृहीताः, संस्कृतम्, विज्ञानसंकाये, स्वीकृतम्, मनोविज्ञानम् ।	½×10=5

3.	**मञ्जूषाप्रदत्त-पदसहायतया अधोलिखितां कथां पूरयत -** एकस्य (i) .... एकः विश्वासपात्रं सेवकः वानरः आसीत् । सः (ii) .... राज्ञः सेवां करोति स्म । एकदा राजा (iii) .... आसीत् । वानरः (iv) .... निवारयितुं (v) .... चालयति स्म । परम् एका मक्षिका (vi) .... सुप्तस्य भूपतेः उद्वेगं (vii) .... स्म । एतद् दृष्ट्वा वानरः (viii) .... अभवत् । सः च खड्गेन (ix) .... उपरि प्रहारं कृतवान् । मक्षिका उड्डीय दूरं गता, परं खड्गप्रहारेण राजा मृतः । अत एव कथ्यते (x) .... विद्वान् शत्रुः वरम् । **मञ्जूषा -** मूर्खमित्रात्, मक्षिकायाः, जनयति, भूपतेः क्रुद्धः, अहर्निशम्, ऊष्माणम् , सुप्तः, मुहुर्मुहुः, व्यजनम् ।	½×10=5
4.	**"स्वच्छता" अथवा "वृक्षारोपणम्" इति विषयमधिकृत्य पञ्चवाक्यमितम् अनुच्छेदं लिखत** **(मञ्जूषाप्रदत्तपदानां सहायता अपेक्षिता चेत् गृहीतव्या अन्यथा स्वयं चिन्तयित्वा स्वतन्त्ररूपेण लेखितव्यम् ।)** **मञ्जूषा-** जीवने, आवश्यकी, सर्वत्र, स्वास्थयाय, स्वच्छता, अवकरकण्डोलः, क्षेपणीयाः, जागरूकता, अवकराः, प्रसारणीया **अथवा** **मञ्जूषा-** प्रकृतिसुरक्षा, पर्यावरण-सन्तुलनम्, प्रदूषणम्, प्रकृतेः, शोभा, हरितिमा, वृष्टिः, शङ्कुमः, छात्राणाम्, भूमिका	1×5=5
खण्डः - ग **अनुप्रयुक्तव्याकरणम्** 30 **अङ्काः**		
5.	**अधोलिखितवाक्येषु रेखांकितपदानां सन्धिं सन्धिच्छेदं वा कुरुत -** **(केवलं प्रश्नषट्कम्)** (i) **<u>हितान्न</u>** यः संशृणुते स किं प्रभुः । (ii) **<u>सदानुकूलेषु</u>** हि कुर्वते रतिम् । (iii) तथा चतुर्भिः कनकं परीक्षते **<u>निर्घषणच्छेदन</u>**-तापताडनैः । (iv) अहो राजते **<u>कीदृशीयं</u>** हिमानी । (v) **<u>लोभश्चेद्</u>** अगुणेन किम् ? (vi) **<u>अशक्तैर्बलिनः</u>** शत्रोः कर्तव्यं प्रपलायनम् । (vii) तत्कथं कौमुदी-**<u>महोत्सवः</u>** न प्रतिषिद्धः।	1×6=6

6.	**निम्नलिखितवाक्येषु रेखाङ्कित-समस्तपदानां विग्रहं कुरुत - (केवलं प्रश्नषटकम्)** (i) सर्वे **<u>यथास्थानम्</u>** उपविशन्ति । (ii) ते **<u>मूढधियः</u>** पराभवं व्रजन्ति । (iii) सूर्यः एव **<u>अहोरात्रं</u>** जनयति । (iv) दारिद्र्यं हि नाम पुरुषस्य **<u>सोच्छ्वासं</u>** मरणम् । (v) **<u>सर्वसम्पदः</u>** रतिं कुर्वते । (vi) शिक्षा क्षयं याति **<u>कालपर्ययात्</u>** । (vii) कालिदासः **<u>महाकविः</u>** आसीत् ।	1×6=6
7.	**अधोलिखितवाक्येषु कोष्ठकान्तर्गतौ प्रकृतिप्रत्ययौ योजयित्वा रिक्तस्थानपूर्तिं कुरुत - (केवलं प्रश्नाष्टकम्)** (i) ततः प्रभाते अत्र .... (आ+गम्+तव्यत्) (ii) सत्येन पन्थाः .... देवयानः । (वि+तन्+क्त) (iii) एतत् सरः .... नीतम् । (निर्मत्स्य+तल्) (iv) बालुका .... भूमिम् आवृणोति । (उत्+डी+ल्यप्) (v) तर्हि .... वयम् आहूताः (उप+आ+लभ्+तुमुन्) (vi) भवद्भ्यां सम्यक् न .... । (मन्त्र+क्त) (vii) .... सर्वत्र पूज्यते। (गुण+वतुप्) (viii) अभियानं .... आसीत् । (साहस+ठक्) (ix) शीलं सर्वत्र .... भवति । (वन्द्+अनीयर्)	1×8=8
8.	**अधोलिखितवाक्येषु कर्तृक्रियापदयोः अन्विर्तिं कुरुत -** (i) शठाः तथाविधान् .... । (हन्ति/घ्नन्ति) (ii) सत्यमेव .... । (जयति/जयन्ति) (iii) अस्माभिः ह्रदः .... । (अन्वेषितम्/अन्वेषितः) (iv) आर्य! चन्द्रगुप्तः .... । (प्रणमन्ति/प्रणमति) (v) कनकं चतुर्भिः .... । (परीक्ष्यते/परीक्ष्येते) **अथवा** **मञ्जूषाप्रदत्तविशेषणपदैः रिक्तस्थानपूर्तिं कुरुत –** (i) एवं .... भोजनानां दात्री भव । (ii) तत् .... अशनम् अशितव्यं भविष्यति । (iii) कुत्र नु खलु .... जनं लभेय । (iv) समिद्भिः .... छदिप्रान्तः । (v) तत्र .... शल्यकार्यं वर्णितम् । **मञ्जूषा-** अष्टविधम्, योग्यम्, शोभनानाम्, अतिनमितः, सम्पन्नम् ।	1×5=5

9.	**कोष्ठकप्रदत्तपदैः सह समुचितां विभक्तिं प्रयुज्य रिक्तस्थानपूर्तिं कुरुत – (केवलं प्रश्नपञ्चकम्)** (i) तदलं भवतः .... । (सन्ताप) (ii) .... अधः जलं भवति । (भूमि) (iii) कथं स्पर्धते .... सह दुरात्मा राक्षसः । (अस्मद्) (iv) .... अध्यास्ते वृषलः । (सिंहासन) (v) सद्विद्या यदि किं .... । (धन) (vi) नमः .... । (सभा)	1×5=5
खण्डः – घ भाग - I **पठितांशावोबोधनम् 35 अङ्काः**		
10.	**अधोलिखितं गद्यांशं पठित्वा तदाधारितान् प्रश्नान् यथानिर्देशं संस्कृतेन उत्तरत -** तदहं न गच्छामि । भवद्भ्यां यत् प्रतिभाति, तत् कर्त्तव्यम् । अथ तस्य निश्चयं ज्ञात्वा अनागतविधाता प्रत्युत्पन्नमतिश्च निष्क्रान्तौ सह परिजनेन । अथ प्रभाते तैः मत्स्यजीविभिः जालैस्तं जलाशयम् आलोड्य यद्भविष्येण सह तत् सरो निर्मत्स्यतां नीतम् । **प्रश्नाः** **I. एकपदेन उत्तरत -** (i) मत्स्यजीविनः कदा जलाशयम् आलोडितवन्तः ? (ii) मत्स्यजीविभिः किं निर्मत्स्यतां नीतम् ? **II. पूर्णवाक्येन उत्तरत - (केवलं प्रश्नमेकम्)** (i) कौ परिजनेन सह निष्क्रान्तौ? (ii) प्रभाते तैः किं कृतम्? **III. यथानिर्देशम् उत्तरत -** (i) 'तडागः' इत्यस्य समानार्थकपदं गद्यांशात् चित्वा लिखत । (ii) 'सायम्' इत्यस्य विलोमपदं गद्यांशात् चित्वा लिखत । (iii) 'तदहं न गच्छामि' इत्यस्मिन् वाक्ये 'अहम्' इति सर्वनामपदं कस्मै प्रयुक्तम्? (iv) 'भवद्भ्यां यत् प्रतिभाति' इत्यस्मिन् वाक्ये किं क्रियापदम्? (v) 'गच्छामि' इति क्रियापदस्य कर्तृपदं किम्?	5 ½×2=1 2×1=2 ½×4=2
11.	**अधोलिखितं पद्यांशं पठित्वा तदाधारितान् प्रश्नान् यथानिर्देशं संस्कृतेन उत्तरत -** **अनन्तरत्नप्रभवस्य यस्य , हिमं न सौभाग्यविलोपि जातम् ।** **एको हि दोषो गुणसन्निपाते, निमज्जतीन्दोः किरणेष्विवाङ्कः ॥** **प्रश्नाः** **I. एकपदेन उत्तरत -**	5 ½×2=1

	(i) किं सौभाग्यविलोपि न जातम् ? (ii) गुणसन्निपाते कः निमज्जति ? **II. पूर्णवाक्येन उत्तरत -** (i) गुणसन्निपाते दोषः कः इव निमज्जति? **III. यथानिर्देशम् उत्तरत - (केवलं प्रश्नचतुष्टयम्)** (i) 'निमज्जति इति क्रियापदस्य कर्तृपदं किम्? (ii) 'अनन्तरत्नप्रभवस्य यस्य - इत्यस्मिन् श्लोकांशे 'यस्य' इति सर्वनामपदं कस्मै प्रयुक्तम्? (iii) 'चन्द्रस्य' कृते श्लोके किं समानार्थकपदं प्रयुक्तम्? (iv) 'दुर्भाग्यः' इत्यस्य विलोमपदं श्लोकात् चित्वा लिखत । (v) 'एको हि दोषो' अत्र किं विशेषणपदम्?	 2×1=2 ½×4=2
12.	**अधोलिखितं नाट्यांशं पठित्वा तदाधारितान् प्रश्नान् यथानिर्देशं संस्कृतेन उत्तरत -** कञ्चुकी – देव ! कः अन्यः जीवितुकामः देवस्य शासनम् अतिवर्तेत ? राजा - (नाट्येन उपविश्य) आर्य ! आचार्यचाणक्यं द्रष्टुम् इच्छामि । कञ्चुकी - यथा आज्ञापयति देवः । (इति निष्क्रान्तः) (ततः प्रविशति आसनस्थः स्वभवनगतः चिन्तां नाटयन् चाणक्यः ।) चाणक्यः - (आकाशे लक्ष्यं बद्ध्वा) – कथं स्पर्धते मया सह दुरात्मा राक्षसः ? राक्षस ! राक्षस ! विरम, विरम अस्माद् दुर्व्यसनात् । **I. एकपदेन उत्तरत -** (i) कः चाणक्यं द्रष्टुम् इच्छति ? (ii) चाणक्यः कुत्र लक्ष्यं बध्नाति ? **II. पूर्णवाक्येन उत्तरत - (केवलं प्रश्नमेकम्)** (i) चाणक्यः कथं प्रविशति? (ii) कञ्चुकी किम् उक्त्वा निष्क्रान्तः? **III. यथानिर्देशम् उत्तरत - (केवलं प्रश्नचतुष्टयम्)** (i) अन्यः जीवितुकामः देवस्य शासनम् अतिवर्तेत? इत्यस्मिन् वाक्ये किं क्रियापदम् ? (ii) 'दुरात्मा राक्षसः' इत्यनयोः पदयोः किं विशेषणपदम्? (iii) 'प्रविष्टः' इति क्रियापदस्य किं विलोमपदं नाट्यांशे प्रयुक्तम्? (iv) 'गगने' इत्यस्य समानार्थकपदं नाट्यांशात् चित्वा लिखत । (v) 'प्रविशति' इति क्रियापदस्य कर्तृपदं किम्?	5 ½×2=1 2×1=2 ½×4=2
13.	**यथानिर्देशम् उत्तरत -** (i) "अरुण एष प्रकाशः पूर्वस्यां भगवतो मरीचिमालिनः" इति वाक्यं कस्मात् ग्रन्थात् गृहीतम्?	2×2=4

	कश्च अस्य लेखकः ? (ii) "तर्हि उपालब्धुं वयम् आहूताः" इति वाक्यं कः कं प्रति कथयति? **अथवा** (i) "अशक्तैः बलिनः शत्रोः कर्तव्यं प्रपलायनम्" इति वाक्यं कस्मात् ग्रन्थात् गृहीतं कश्च अस्य लेखकः? (ii) "प्रयोजनम् अन्तरा चाणक्यः स्वप्नेऽपि न चेष्टते" इति वाक्यं कः कं प्रति कथयति?	
14.	**प्रत्येकम् अंशस्य भावार्थत्रयात् समुचितम् उत्तरं चित्वा लिखत -** **(i) स किं सखा साधु न शास्ति योऽधिपम् –** (क) सः कुमित्रं भवति यः राज्ञे समुचितं परामर्शं न ददाति । (ख) यः राजानं न अनुसरति सः मित्रं भवति । (ग) यः सत्यम् आचरितुं कथयति सः दुष्टं मित्रं भवति । **(ii) स्तूपः भव्यम् आलोकं विकिरति –** (क) स्तूपः कुत्सितं भावं प्रसारयति । (ख) स्तूपेन भव्यता न आगच्छति । (ग) स्तूपः अद्भुतं प्रकाशं प्रसारयति । **अथवा** **अधोलिखितस्य पद्यस्य भावार्थं मञ्जूषाप्रदत्तपदैः पूरयित्वा पुनः लिखत -** **तृणानि भूमिरुदकं वाक्चतुर्थी च सूनृता** **एतान्यपि सतां गेहे नोच्छिद्यन्ते कदाचन ॥** **भावार्थः –** सज्जनानां गेहे कियती अपि (i) .... भवेत् परं (ii) .... वस्तूनि कदापि (iii) .... न भवन्ति । तेषां गृहे (iv)................... सत्काराय (v) .... , वासाय गृहभूमिः, पानाय शीतलं (vi)............, सम्भाषणाय च मधुरा (vii) ....सदैव तिष्ठति एव, अत एव अतिथयः तस्मात् गृहात् (viii) .... न निर्गच्छन्ति । **मञ्जूषा** जलम्, असत्कृताः, तृणनिर्मितम् आसनम्, दरिद्रता, वाणी, अतिथीनाम्, चत्वारि, न्यूनानि ।	2×2=4 ½×8=4
15.	**अधोलिखित- श्लोकयोः प्रदत्ते अन्वये रिक्तस्थानपूर्तिं कुरूत -** **(क) अशक्तैर्बलिनः शत्रोः कर्त्तव्यं प्रपलायनम् ।** **आश्रितव्योऽथवा दुर्गः नान्या तेषां गतिर्भवेत् ॥** **अन्वयः –** अशक्तैः (i) .... शत्रोः प्रपलायनं कर्त्तव्यम् (ii) .... दुर्गः आश्रितव्यः	½×8= 4

	(iii) …………………अन्या गतिः न (iv) ………………… । **(ख) निर्वैरा विमुखीभवन्ति सुहृदः स्फीता भवन्त्यापदः ।** **पापं कर्म च यत् परैरपि कृतं तत्तस्य सम्भाव्यते ॥** **अन्वयः –** निर्वैराः सुहृदः (v) ………… आपदः (vi) ……………. भवन्ति, पापं च यत् कर्म (vii) ……………अपि कृतं तत् (viii) …………………. सम्भाव्यते ।	
16.	**'क' स्तम्भस्य वाक्यांशस्य 'ख' स्तम्भस्य वाक्यांशेन सह मेलनं कुरुत -** **'क' स्तम्भः** — **'ख' स्तम्भः** (i) जीवत्यनाथोऽपि — (क) धनविनाशगता विचिन्ता (ii) सत्यं न मे — (ख) निर्घषणच्छेदनतापताडनैः (iii) यथा चतुर्भिः कनकं परीक्ष्यते — (ग) षण्णां ऋतूनाम् (iv) अयमेव कारणम् — (घ) वने विसर्जितः	1×4=4
17.	**अधोलिखितेषु वाक्येषु रेखाङ्कितपदानां प्रसंगनुसारं शुद्धम् उत्तरं चित्वा लिखत – (केवलं प्रश्नचतुष्टयम्)** (i) <u>**परमेष्ठिनः**</u> परार्ध संख्या । (क) विष्णोः (ख) ब्रह्मणः (ग) महेशस्य (ii) <u>**वारिणा**</u> भूमिं सिञ्चन्तु । (क) जलेन (ख) दुग्धेन (ग) चन्दनेन (iii) अयमेव <u>**वत्सरं**</u> द्वादशसु भागेषु विभनक्ति । (क) युगम् (ख) वर्षम् (ग) मासः (iv) <u>**शुचि**</u> मनः यद्यस्ति । (क) शुष्कम् (ख) शोकाकुलम् (ग) पवित्रम् (v) श्रुतं भवद्भिः यत् मत्स्यजीविभिः <u>**अभिहितम्**</u> । (क) अभिव्यक्तिः (ख) कथितम् (ग) अभिलषितम्	1×4=4
	खण्डः – घ भाग - ii 10 अङ्काः **सामान्यसंस्कृतसाहित्यपरिचयः**	
18.	**अधोलिखितेषु कस्यापि एकस्य कवेः परिचयः संस्कृतेन लेख्यः -** **भासः, कालिदासः, भर्तृहरिः** **अथवा** **अ. मञ्जूषाप्रदत्तपदानां सहायतया अधोलिखतवाक्येषु रिक्तस्थानपूर्तिं कुरुत -** (i) नाटकस्य आरम्भे ……………………… भवति ।	**5** ½×10=5

(ii) ……………………… स्वरलययुक्तं भवति ।

(iii) ……………………… महाकविकालिदासस्य कृतिः ।

(iv) चारुदत्तस्य लेखकः ……………………… अस्ति ।

(v) गद्यपद्ययुक्तं ……………………… कथ्यते ।

(vi) गद्ये ……………………… प्रयोगः भवति ।

(vii) नाटके ……………………… पात्रं विदूषकः कथ्यते ।

(viii) गद्यं कवीनां ……………………… वदन्ति ।

(ix) प्रकरणे ……………………… अङ्काः भवन्ति ।

(x) विशाखदत्तः ……………………… रचितवान् ।

मञ्जूषा

मुद्राराक्षसम्, पद्यकाव्यम्, महाकविः भासः, दश, कुमारसम्भवम्, चम्पूकाव्यम्, निकषम्, नान्दी, हास्योत्पादकम्, दीर्घसमासानाम् ।

(क) महाकाव्यस्य गीतिकाव्यस्य वा पञ्च वैशिष्ट्यानि लेख्यानि । 5

------------------------OoO-------------------------